KUR'AN'I ANLAMADA
TARİHSELLİK SORUNU SEMPOZYUMU

(Tebliğler ve Müzakereler)

8-10 Kasım 1996
Bursa

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz	Prof. Dr. Ali Bardakoğlu
Prof. Dr. Sait Şimşek	Prof. Dr. Hamdi Döndüren
Prof. Dr. Salih Akdemir	Prof. Dr. Mikail Bayram
Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez	Prof. Dr. Hayri Kırbaşoğlu
Prof. Dr. Alpaslan Açıkgenç	Prof. Dr. Mahmut Kaya
Prof. Dr. Bekir Karlığa	Doç. Dr. Mehmet Paçacı
Prof. Dr. Sadık Kılıç	Doç. Dr. Mevlüt Uyanık
Doç. Dr. Faruk Beşer	Doç. Dr. Turan Koç
Doç. Dr. Ömer Özsoy	Doç. Dr. Zeki Özcan
Ömer Çelik	Doç. Dr. Mehmet Erdoğan
Adil Çiftçi	Doç. Dr. İlhami Güler
Yasin Aktay	Dücane Cündioğlu
Ali Bulaç	Ahmet Baydar

Bayrak Yayınları

Yasin AKTAY
Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

KUR'AN TARİHSELCİLİĞİNE BİR SOYKÜTÜĞÜ (GENEOLOGY) DENEMESİ

Kur'an bağlamında tarihsellik tartışmasını yaparken çok ilginç bir noktadan geçiyor olduğumuzu görüyorum. Bu nokta, Hıristiyan ve Yahudi teolojisinin geçtiği ve metinleri anlamanın bir yolu olarak geliştirilmiş yorumsamacı teknikleri andırıyor.

Hepimizin bildiği gibi bu teknikler Protestanlık denilen, Hıristiyanlık tarihi içerisinde sekülerleşmenin mutlak zaferini hazırlamış olan tekniklerdir.

Sonuçta, Protestanlığı doğuran reform hareketi esnasında en büyük vurgu, kutsal metinlerin sağlıklı yorumlanmasının, araya girmiş bulunan tarihsel mesafeden dolayı, elden kaçmış olduğu üzerindeydi. Reformcu bir insiyakla hareket eden Hıristiyanlara göre, hâlihazırdaki İncil yorumlarının İncil'in asıl yorumlarıyla hiçbir alâkası kalmamıştı. Oysa kilise bu tahrif sayesinde ayakta durmaktaydı. Yapılması gereken, mevcut İncil anlayışının 'asıl' ile hiç bir bağı kalmamış olduğunu ve 'kilisenin bir yorumundan ibaret olduğunu ortaya koymaktı. Kilisenin yorum tekeline karşı girişilen bu isyan, sonuçta İncil'in bir ritüel, bir ayin kitabı olmaktan çıkarılıp, kitlelere, kelimenin teşekkül etmek üzere olan anlamıyla, bir "dünya görüşü"ne kaynaklık etmesini sağlıyordu. Modern zamanların tarihselliğine çok uygun bir beşerî müdahaleyle Hıristiyanlık, ilkini Pavlus'la alıp Roma'yla ve daha nice örneklerle sürdürdüğü kırılmanın üzerine, bu son aşıyla beraber iyice "dağılma"ya maruz kalıyordu. Zira yorum tekeline karşı masum hatta oldukça İslâmî sayılabilecek isyana, içine girilmekte olan modern zamanların bilimselci-rasyonalist-nesnelci anlayışı da eşlik ediyordu. Ve bu anlayış, inananla inanılan şeyi, bilen özneyle bilinen nesneyi birbirinden ayırıp farklı zamanlara aitmiş gibi ele almayı mümkün hatta gerekli görüyordu. Dahası, bilimin kendine ait bir mantığı vardı ve bu da imana ait mantığa bir hayli yabancı görünüyordu. Yükselen değer bilim olduğu için bilim açısından ancak absürd sayılabilecek, İncil'de nakledilen mucizeler ve olağanüstü durumların tasvirleri bilimin ışığında yeniden okununca modern insanın buna inanamayacağına karar verildi.

Evet, kilise İncil'i ancak bir şekilde yorumlamayı mümkün görüyordu. Bu imtiyazı elinden alındı. Ama İncil'le baş başa kalınca onun bu akıl ve bilim dışı anlatımlarına ne yapılacaktı?

Çoğu kişinin malumu olan bu hikayeyi tekrar ilam etmemi hoş görünüz. Bu son soruya da tarih problemini Hıristiyan teolojisinde tarih sorunsalının bir başlangıç noktası olarak işaret etmek istiyorum.

O gün bugün, Hıristiyan kutsal metinlerinin anlaşılması çalışmalarında tarih veya tarihsellik, başvurulan en önemli "teknik" olmuştur.

Ancak, burada tarih kavramının ilk ortaya çıkışında kendine eşlik eden ideolojinin Kartezyen nesnelci bir ideoloji olduğunu kaydetmek gerekiyor. Peki bunu kaydetmenin önemi nedir? Önemi, her şeyden önce tarihe, demin telaffuz ettiğim gibi, bir **teknik** olarak yaklaşılmasında yatar. Yani, kutsal metin artık kutsallığı içinde, yaşanan ve ritüelin bir parçası olarak okunan bir kitap olmaktan çıkıyor, ilk dönem Hıristiyanlarının veya tabiri caizse tanrının **psikanalizinin** yapılmasına imkân veren ipuçlarının koleksiyonuna dönüşüyor. Kutsal metnin bilimsel bir okuması metin ile metni okuyan arasına bir mesafe konulabileceğini, dolayısıyla metnin nesnel bir biçimde anlaşılabileceğini varsayıyordu. Metni nesnel olarak anlamaya çalışan modern insanın selefleri ise ilk etapta İncil'deki olağanüstü anlatımların akıldışılığına karar verdiler. Bunun sonucunda dinden vazgeçemeyenler için bile din, hâkim olan ve daha olumlu bir statüsü olan düşünce açısından negatif bir değer olarak, hayat içinde alakasız bir unsur olarak hayatiyetini sürdürdü. Teolojik yorumsamacı olarak bilinen Bultman, kutsal metinleri anlamanın yolunun onlara inanmaktan geçtiğini ilan etti, ancak anlaşılmayan bir metne inanılamayacağını da ekledi. Yani iman ve anlama arasında bir diyalektik söz konusu ediliyordu. Modern insan ise, Bultman'a göre, İncil'de geçen hikayeleri anlayamıyor, dolayısıyla onlara inanması mümkün değildir.

Oysa onları anlaşılır kılmak mümkündür. Nasıl? Onları tarihsel akıl farkıyla açıklayarak. Kutsal kitabın mitolojiden arındırılması adını verdiği projesiyle, Bultman, kutsal metinlerin tarihsellik boyutlarına önemli vurguda bulunuyordu. Onun başvurduğu tarihsellik, İslâm'ın kutsal metinlerinde başvurulan tarihsellikten pek farklı değildir. Onun tarihsellik vurgusunun varıp dayandığı yer pozitivizmin zaferinin değişik bir kılıkla ilanı olmuştur. Daha sonra Bultman, mitolojik düşünce biçimine pozitif bir mantık çerçevesi açısından yaklaşmış olmakla, mitolojinin ayrı bir varoluş tarzı ve mantığına istinat ettiğini ve bu varoluş biçiminin pozitivist dilin içinden anlaşılıp eleştirilemeyeceğini görememekle suçlanacaktır (Bleicher, 1980: 105, 261).

Bu eleştiri biraz daha irdelendiğinde, "tarih" ve "tarihsellik" kavramının, bizde Hıristiyanlık tarihinin hangi aşamasına tekabül ettiğiyle ilgili çok mânidar sonuçları ortaya çıkar.

Ben, bütün bu sonuçlardan, tarih ve tarihsellik kavramları hakkında, Kur'an'da tarihsellik sorunu tartışılırken kesinlikle göz önünde bulunması zorunlu olan bir kaç mülahazada bulunmak istiyorum.

Her şeyden önce, tarih kavramı bugünkü biçimiyle zannedildiği gibi çok eski bir kavram değildir. Belki bütün dillerde "geçmiş insanların hikayeleri" anlamında bir tarih nosyonu vardır, ancak, zaman içinde insanların düşünce ve hayatlarının deveranının **üzerinde** bir **konum** olarak; insanlar arasında bir düzey **ayracı** olarak, **artı**, geçmiş olayların bilimsel ve nesnel bir biçimde bilinmesi anlamında, bir bilim olarak anlaşılması, çağdaş zamanların işidir. Modern zamanlarda tarih, diğer tüm bilim disiplinlerinin hizasında olarak, kendi bilgi nesnesini geliştirmiştir. Dolayısıyla, bir bilim olarak tarih, tüm bilimler gibi nesnelcilik vehmiyle maluldür, fazlası var, tarih doğrudan doğruya insan eylemini ve düşüncesini konu ettiği için nesnesiyle ayrıştırılamayan bir varoluşsal aidiyete sahiptir. Buna rağmen süre giden nesnelcilik iddiasının ne kadar naif bir iddia olduğu kolaylıkla gösterilebilir.

Özellikle sanat eserini konu edinen estetik bilimininkine benzeyen bir tarafı vardır tarih biliminin. Sanat eserinin önümüzde bilinecek, araştırılacak, üzerinde yorumlar yapılacak nesnel bir veri olarak gözükmesi önemli değildir. Sanat eserinin her zaman bize söyleyecek bir şeyi vardır. Üstelik söylediklerini veya söyleyeceklerini bir kavram içinde nihâî anlamda tüketilebilecek şekilde yapmaz. O bize konuşur, istesek de istemesek de, veya her zaman olmasa da zaman zaman açılan kalp gözümüze veya kulaklarımıza hitap ederek kendini icra eder. Sanatla ilgili tecrübemiz böylece kavramsal bir ilişki değildir. Onu anlamanın sanatsal bir düzeyi vardır.

Aynı şekilde tarihte de böyle bir durumla karşı karşıyayız. Tarihselci deneyimin çok önemli özelliği şu: Dönüp tarihe baktığımız zaman neler olduğunu kavramadan önce bize bir şeyler olmaktadır ve bize neler olduğunu fark etmeksizin geçmişteki bir olaya bakmaktayızdır. Yani eğer tarihsellikse tarihsellik her an vardır ve biz tarihsellikle maluluz. Dönüp tarihe bir teknik olarak yaklaşmamız mümkündür ama o zaman şunu sormamız vacip olur: Hangi teknik mütalaanın nesnellik iddiası olabilir? Zira teknik olarak değerlendirilen bir şey **el-de-dir** yani bizimle nispeti içerisinde vardır. Ancak teknik düşüncenin arkasındaki varsayım, bizim, teknik olarak kullanımımızda bulunan, elimizin altında hazır bulunan alet edevattan ayrı bir ontik varlığa ait olduğumuz yönündedir.

Burada tarihsellik nosyonunun başından beri vurguladığımız "teknik istem" boyutu üzerinde biraz daha duralım. Bugün kullanıldığı biçimiyle ve Hıristiyanlık tarihi içerisindeki ilk dönem pozitivist kullanımlarında, tarihselci düşünce, tarihin üstüne çıkan, bütün bir geçmişi kendi gözünün önünde bir film şeridi gibi geçirebilen bir **süper insana** işaret etmektedir. Bu süper insan, tarihe bakarken tarih sürecinin dışına çıkabilen, tarih hakkında kesinlikli bir bilgi üretebilen bir varlıktır. Tarih içerisinde cereyan etmiş hangi olayın hangi tarihsel şartların ürünü olduğunu görmekten yana hiç bir sorunu yoktur. Görüşü bu olunca da, tarih, doğruluğu garanti edilmiş, doğruluğu **el-in-in** al-

tında, istediği zaman istediği amaçla kullanabildiği bir teknik donanıma yakınlaşıyor. Aydınlanma çağının aşkın insan yanılsamasının vehmettirdiği tarih anlayışı budur. Bu aşkın insan, İncil özelinde vahye yaklaşırken de İncil'in oluşum şartlarının üstünde, İncil'e muhatap olan insanların zihinsel durumlarının tamamına vakıf hisseder kendini. Ancak modern insanın tarihle ilgili hikayesi sonuna kadar böyle gitmemiştir. Tarih felsefesi insanın tarihsel durumunun ne menem bir şey olduğunun zengin soruşturmalarıyla doludur. Aslında daha reformlar çağında Viko'yla başlayan ve on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında Dilthey ve Rickert gibi filozofların başlattığı ve tarih ilminin veya bilincinin doğası üzerine derinlemesine tahlillere varan çalışmaları tarihin bu yönüyle problemsiz olmadığını ortaya koymuştur. Bu vesileyle tarihe vakıf bir insandan ziyade tarihin ürünü olan insanın varlığı fark edildi. Yine de bu ilk filozofların tespiti klasik tarih anlayışının tabiat bilimlerinin sahip olduğu bir kesinliğe ulaştırmaktaki yetersizliği üzerinde duruyordu. **Dertleri**, tarihin farklı bir bilgi alanı oluşturması dolayısıyla kesinlikli bir bilim hâline yine de nasıl getirilebileceğiydi. **Dolayısıyla**, tarihselliğe bunlar tarafından yapılan vurgu, sonuçta insanın bir süperman olarak restorasyonu teşebbüsünden ibaret olmakla eleştirilecektir (Göka, Topçuoğlu ve Aktay, 1996).

Kimin tarafından?

Heidegger'le başlayan ve Gadamer'le devam eden yorumsamacı tarihsellik eğilimi tarafından. Tarihsellik düşüncesinin bence bu en gelişmiş versiyonu, tarihselliğe, insanın bir süper-egemen-özne şeklinde kurgulanmasının yolu olarak değil, insanın tarihle malul olduğunu ifşâ etmenin bir yolu olarak başvurmayı öngörmektedir. Bu çizgide insanın tarihselliğinden bahsettiğiniz zaman artık bir tarih teolojisini, bütün zamanların üstünde olan bir tarihsel güzergâhı, beşerî bilgi potansiyeline başvurup teşhis etmenin imtiyazını kaybetmiş oluyorsunuz. Şayet vahiy metinlerine ilk zamanlarda muhatap olan insanların tarihselliğinden söz edilecekse, bu, daha ziyade bugünün insanının tarihselliğine bir vurgu eşliğinde olacaktır. Yani dünkü insan ne kadar tarihsel idiyse, bugünkü insan da en az o kadar tarihseldir. Peki, her ikimizin üstünde, her birimizin tarihsel veya tarihsel olmayan boyutlarına karar verebilen bir tarih üstü konum var mıdır? Bu sorunun cevabı kesinlikle olumsuzdur.

Söz konusu tarihselci/yorumsamacı bakış açısına göre tarihin ötesine geçme isteği, tipik bir tanrılık istencidir ve tabiatıyla, tanrısal bir vizyon gerektirmektedir. Oysa insan tarihle maluldür. Tarihle maluliyet, tarihin aşılması çabasıyla giderilemez, bilakis böylesi girişimlerle yeniden üretilir.

Bunun anlamı, insanın anlaşılacak bir metin karşısında kendi tarihinin kendisine dayattığı önyargılar, dertler, kaygılar eşliğinde bir metni anlamak durumunda olduğudur. Peki bu, anlamanın sıhhatini bozar mı? Hayır! Anlama ancak bu tarihsel şekillenmişliğimizle tamamlanan bir şeydir. İnsanoğlunun zamansal niteliğinden dolayı Kur'an'ın ilk nâzil olduğu durumun aynen tekrarı zaten hiç bir zaman mümkün olmamıştır ve olmayacaktır.

Tıpkı aynı suda bir kez daha yıkanılamayacağı gibi ve tıpkı bir imtihanda her zaman farklı ve beklenmedik sorularla muhatap olunabileceği gibi, vahyi algılamakla vahyi pratize etmek arasına her insanın öznel tecrübesi zaten girer. Bu kadarını teslim ettiğimiz zaman ipin ucunu teknolojik-anlamıyla-tarihselliğin eline kaptırma tehlikesinden korkulabilir. Çünkü bu temel veri, bu varoluşsal gerçek, bu anlamıyla tarihselci düşünceye cesaret veren ve buradan oldukça relativist çıkarsamalar yapılmasını sağlayan bir temel/bir zemin işlevini görmektedir.

Dikkat edilirse tarihselcilik tartışması yaparken birden bire relativizmin kaygısına düşüverdik. Bu, tarihselcilik tartışmasının genel olarak relativist bir iradenin hizmetinde, bu iradenin çekim alanında işlemesinden kaynaklanıyor. Devir, katı olan her şeyin buharlaştığı bir devirdir. Yaşanılan hayatın aşırı çoğulcu ve tüketimci niteliği katı inanç çerçevelerine bağlanmayı zorlaştırmaktadır. Düşünce, ister istemez beraber yaşamakta olan insanların inanç çerçevelerini yumuşatmaları ve her birinin diğeri üstündeki hükmedici/tanımlayıcı yönlerini törpülemesi yönündeki ekonomik, siyasal veya günlük hayatın pratik ihtiyaçlarının kışkırtmasına tabi olmaktadır. Bu yönüyle de tarihselci düşünce, sanırım, bu meselelerin, İslâmiyet gibi öz-güveninin zirvesinde bir inanç çerçevesine hissettirebileceği ontolojik kaygılardan bağımsız olarak tek başına mütalaa edilebilme şansını çoktan yitirmiş durumdadır.

Sayın Mehmet Paçacı'nın çok yerinde tespitiyle, İslâm'ın, değişimin muhtemel etkilerini karşılamak üzere *içtihat* adı verilen müesses bir refleksi zaten var. Ancak ben içtihat kavramının tarihselci düşünceye referans teşkil edebileceği konusunda sayın Paçacı gibi düşünmüyorum.

Bunun sebebini de, yukarıda yaptığım tüm mülahazaların bir özeti olacak şekilde şöyle açıklayabilirim:

Kur'an'a yaklaşımda tarihselci düşünce, bugün gerek Fazlurrahman, gerekse diğer modernist İslâmî versiyonlarıyla tarihselciliğin en ilkel biçimini referans alıyor. O da insanı tarihin üstünde vehmeden aydınlanmacı tarih anlayışıdır. Oysa tarih vurgusu ille de yapılacaksa tarih düşüncesinin son dönemlerdeki gelişimini de referans çerçevelerine dahil etmeleri çalışmalarının gidişatı açısından çok farklı sonuçlar doğurabilir.

Her şeyden önce, genel anlamda tarihselciliğe yapılan vurgu, insanın bir metin veya genel olarak bir bilme ve anlama nesnesi karşısındaki zaafını ortaya koymaya yönelik bir vurgudur. Kur'an'ın tarihselliği tartışmasına uyarlanmış biçimiyle tarihsellik ise, tarihin-üstünde, hatta vahye bile hükmeden bir **kudretli tarihin** üstünde, tabiri caizse vahyi vahyedenle vahyi okuyanın pisko-analizini aynı anda yapabilecek bir bilgi konumunu zımnen varsayıyor. Dikkat edin, kimse böyle bir iddiada bulunuyor demiyorum (kim bilir belki bu iddiada bulunanlar da vardır). Bu, doğrudan doğruya tarihe yüklenilen bir anlamın zorunlu olarak talep ettiği bir şeydir.

Son olarak Kur'an'ın tarihselci bir bakış açısından ele alınması yönündeki önerilerin, "çağdaş İslâm'ın değişimi karşılama yönünde sağlıklı reflekslerden yoksun olduğu"

varsayımını sıkça işlediğine dikkat çekmek istiyorum. Aslında, çağdaş zamanlarda Müslümanların tarih ve değişime kendi geleneksel referanslarının elverdiği imkânlar ölçüsünde bile, karşılık vermedikleri doğrudur. Yani (biraz karmaşık olduysa düzeltmeye çalışayım), burada varsayılabilecek bir tarihsellik düşüncesine referans teşkil edecek bir kavramsal çerçeve, geleneksel İslâmî metinlerden de rahatlıkla çıkarsanabilir. Çağdaş Müslüman düşünürlerin bu konuda geleneksel kabullerin bile gerisinde oldukları söylenebilir. Yani açıkça bir "tarihin reddi" teması, tarihe karşı açık bir reaksiyon veya bir belirsizlik olarak kendini gösteriyor. Ancak bunun sebebi üzerinde de iyice durmak gerekiyor. Kanaatimce var olduğu kadarıyla tarihin reddi, çok iyi işlenmiş ve düşünülmüş bir şey olmamakla birlikte Batının tahakkümüne karşı, kendi kozmolojisi ve kimliği için İslâmî bir kavganın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Tarihe karşı kavga, teolojik bir kozmolojiye dayalı inancın devamı için bir kavga olarak yorumlanabilir. Bütün sorun, büyüsü bozulmuş bir dünyada yaşayan mitlerin, mutlak hakikatlerin nasıl korunacağı sorunuyla yakından ilgilidir. Bu yüzden çağdaş İslâm'ı tarihsel bir perspektif yoksunluğuyla basitçe suçlamak yerine, bu tavrın arkasındaki dinsel saiklerin anlaşılmasında derinleşmeyi denemek gerekiyor (Özdalga, 1996).

Ayrıca, yukarıda değindiğim gibi, bugün bize tarihselliği teşvik eden şeyin nasıl bir tarihsel insiyak olduğu üzerinde biraz daha fazla kafa yormayı tekrar öneriyorum. Sanki başkalarının müdahil olduğu ilerlemeci bir tarih çizgisi üzerinde reva görüldüğümüz nokta baz alınarak, Kur'an'ın burada bize nasıl uyacağının arayışı yapılıyor gibidir. Bu da, tarihselcilik argümanının muhtemel faydalarından yararlanma şansını iyice azaltıyor. Bu yaklaşımın kendini temellendirmek için başvurduğu Hz. Ömer, Şatıbî vs. tarihsel referansların, Müslümanların kendi hayatlarına müdahil oldukları bir ortama ait oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Tabiri caizse, orada, Müslümanların bilfiil varlıklarından, bir İslâmî toplumsal bedenden söz edilebilmektedir. Tüm fıkhî teknik ve stratejilerin de zaten Müslümanların bir inisiyatif olarak, bir toplumsal beden olarak varolmaya başladığı andan itibaren devreye girdiğini biliyoruz.

Oysa şimdi, Kur'an'ın böyle bir uygulanabilirlik imkânını sorunsallaştırabilmek için Müslümanları zorlayan bir toplumsal bedenin, bir pratiğin mevcudiyetinden ziyade, sorunun tamamen akademik-entellektüel bir toplulukça icra edilen ve belli yerel veya küresel hegemonyalara tâbi olan söylemler içinde kurulması söz konusudur. Bu kurgularla, bu söylemlerin ideolojik ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bu konuda Batılı modernizme dayanan tarihselciliğe yönelik Batılı eleştirilerin Kur'an tarihselciliği taraftarlarınca çokça ihmal edildiğini bu vesileyle belirtmek istiyorum.

Kısacası, Kur'an'ın tarihselliği tartışmasına benim acizane katkım, tarihselliğin zannedildiği gibi problemsiz olmadığına; tarihin üstünde bir bakışaçısı varsaydığı için kendi kökenlerinden bile kopuk olduğuna; bu kopuk hâliyle bir inanç çerçevesine giydirilemeyeceği gibi kendi iç tutarlılığına bile kavuşturulamayacağına dikkat çekmekten ibarettir. Ve şunu söylemekle yetiniyorum: Eğer bu tartışma kendi kökenlerine sadık kalarak ilerlerse, görülecektir ki tarihselcilik insana haddini öğreten/hatırlatan bir kay-

gının izini sürmektedir, yoksa insanın kendine yeterliliğinin, insanın inişmanının pekiştirilmesinin değil.

REFERANSLAR

Bleicher, J., 1980, *Contemporary Hermeneutics: Hermeneutics as Method, Philosophy and Critique*, London: Routledge and Kegan Paul.

Göka, E., Topçuoğlu, A., Aktay, Y., 1996, *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Vadi.

Özdalga, E., 1996, "Montgomary Watt Üzerine", *Tezkire*, 11. sayıda yayınlanacak.